

A garai délszláv amatőrök mellett mindenféleképpen meg kell említeni a Katymári Katolikus Kör Bunyevác Ifjúságának, valamint a csávolyi és a felsőszentiváni csoportoknak a munkáját. Intenzíven dolgoztak még Bajaszentistvánon, Bácsalmáson és Hercegszántón is.

A közönség által kedvelt színdarabok között szerepel Petres Iván (1876—1937) csávolyi plébános Poštenje i marljivost sve slavada (A becsület és a szorgalom mindent legyőz), a Dva bila gavrana (Két fehér holló), valamint ismeretlen szerzők Gazda Živko (Zsivkó gazda), Seoska Lola (Falusi csibész), és a Kom-sije (Szomszédok) című munkája.

A Baja környéki amatőr délszláv csoportokat a „háziszerzők” nem tudták kielégíteni, ezért magyar nyelvű darabokat is elővettek. Tóby István katymári iskolaigazgató az 1930-as évek elején például Gárdonyi Géza A bor című darabját ültette át szerb-horvát nyelvre. 1937-ben mutatták be óriási sikerrel. A tiszta bevétel meghaladta a 350 pengőt, melyet a társulat jótékony célokra ajánlott fel.⁶

Karagity Antalnak a szervezés és a rendezés mellett műfordításra is maradt ideje. Többek között lefordította Pap K. Iván: A birtok (Imanje), Berczik Árpád: A parasztkisasszony (Gospodjica seljakinja) és Nyár Andor: Nyúl a bokorban (U tom grmu leži zec) című darabját.

Meg kell említeni ezeknél az együtteseknél, hogy a verbális (szóbeli) és a nem verbális összetevők (szerepjátás, mimika, gesztus, zene, tánc stb.), tehát a szöveg és a játék harmóniájára mindig ügyeltek. Legtöbbször ösztönösen. A díszletek kialakítására is nagy súlyt fektettek.⁷

A színpadon a szereplők és a rendező a tiszta, a nézőtér tulsó soraiban is érthető beszédre törekedtek. Ennek az elérése nem ment könnyen. Karagity Antal egyik cikkében a következőket írja: „... sajnos vannak olyan falvaink, ahol az egész csoportnak — a rendezővel egyetemben —, egész héten át kellene gyakorolnia az olvasást, csak azért, hogy megtanuljon nyelvünkön olvasni! Mindezt megbocsátom kiváló színészeinknek, de nem bocsátom meg rendezőinknek. Mindezekért a rendezőinket hibáztatom. Mert milyen legyen a jó rendező? Talán olyan, aki nem tud egy szót sem bunyevácul (sajnos ilyenek is vannak), vagy olyan, aki írásjeleinket sem ismeri? Valamennyi rendezőnknek, illetve csoportvezetőnknek ismernie kell nyelvünket... Nincs szükségünk irástudatlan tutorokra...”⁸

Visszaemlékezések bizonyítják, hogy a rendezők és csoportvezetők zöme (rövidebb periódusokat leszámítva) nem ilyen volt, hanem az anyanyelv, az élő szó harcosa. Észak-Bácskában a két világháború közötti délszláv színjátszás, mint az önkifejezés egyik eszköze, az anyanyelv és a kultúra ápolásának egyik formája nagy mértékben hozzájárult a délszláv tömegek műveltségi színvonalának emeléséhez.

Karagity Antal 1940-ben megjelent (s már idézett), az amatőr színjátszás helyzetét tárgyaló cikkében egy állandó színház létrehozásáról álmodozott. Olyanról, amely csak szerb-horvát nyelven játszana és az egész ország délszláv nemzetiségű lakosságának igényeit elégítene ki. A második világháború kirobbanásával ez az álom szertefoszlott. Bár a háborús esztendő alatt is tartottak előadásokat, de a rendezők egyre több férfiszerepet voltak kénytelenek kiosztani a lányoknak és az asszonyoknak.

A felszabadulás után újra megindul az amatőr színjátszó csoportok szervezése. Ezek munkája az 1950-es évek közepéig aktívnak mondható. Az 1960-as években azonban — mint mozgalom — már nem tud megújulni. Hozzájárult ehhez a városok szivóhatása, a nagyfokú migráció, az asszimiláció, a szórakozás új formáinak és eszközökének elterjedése és még sok egyéb — a szociológusok vizsgálódási körébe tartozó — jelenség. Az élő szó varázsát mással pótolni azonban még ma sem sikerült.

Dr. Bozsity Lajos

„Békét a bemenőnek, áldást a kimenőnek”

A székelykapuk reneszánsza

A magyar népi építészet legszebb és legmivesebb emlékei közé tartozó faragott kapukat a Székelyföldön barangolva ismerhetjük meg, s ma már a régiek mellett — hála e szép hagyományt újraélesztőknek —, mind több újat is láthatunk. A rangját visszanyert népművészet, a hagyományok tiszteltének újjáéledése mutatkozik meg abban, hogy Magyarországon is egyre több helyen állítanak székelykaput. A hagyomány, a szülőföld s annak művészete iránt felelédet érdeklődést bizonyítja ez, s azt a felismerést, hogy enélkül egyetlen nemzet sem építheti a jövőjét.

A székelyföldi kapuk messze földön a legjelesebb példái lettek a székelyek faragókedvének és tehetségének. A kutatók szerint e kapuk őseit a középkori erődített kastélyok, végvárak, általában jelentősebb épületek elé védelmi vagy csupán figyelemfólkeltő célból állított nagykapukban kell keresni. Leg-

⁶Kulturni rad bunjevacke omladine u Backoj. (= A bácskai bunyevác ifjúság kulturális tevékenysége.) DANICA kalendárium, 1938. 54. old.

⁷Petres Iván: A becsület és a szorgalom mindent legyőz c. művének a Bajai Keresztény Olvasókör által való bemutatása kapcsán a Független Magyarság című újság ezt írja: „A darabhoz önálló díszletek is készíttetnek vitéz Zsombory József iparművész útján.” (FM. 1933. február 1. 2—3. old.) A falvakban a helybeli asztalosokra, fűrész- és faragó parasztemberekre várt ez a feladat.

⁸Karagity Antal: Polozaj diletantskog pozorista Bunjevaca u Madjarskoj. (A magyarországi bunyevácok amatőr színjátszásának helyzete.) DANICA kalendárium, 1940. 48—49. old.

régibb tárgyi emlékün, a székelyföldi Mihháza ferences kolostorának fedeles kapuja a XVII. századból (1673, a Néprajzi Múzeum gyűjteményében), a mai Magyarországon még fennállók közül pedig a sajókeresztúri református templom kapuja 1766-ból.

A néprajzi kutatások az erdélyi, székelyföldi kapukhoz közel álló, díszítésében és méretében részben eltérő, fő szerkezeti sajátosságaiiban mégis azonos típusú kapukat találtak a Nyitra megyei magyarság körében, a Zobor-vidéken. A magyar emléktanyagban különösen kiemelkedőek a reneszánsz eredetű vésett, mélyített és metszett felületein színesen festett kalotaszegi fedeles kiskapuk. A hazai köztudatban azonban a fedeles kapu helyett a székelykapu elnevezés terjedt el, mivel különösen a székelység körében fordultak elő nagy számban. Az erdélyi magyarság kapui — szerkezeti azonosságuk ellenére — díszítő stílusuk alapján élesen elkülönültek a románok és szászok hasonló alkotásaitól. (Magyar Néprajzi Lexikon.) A székelyek fejlett ácsmesterségbeli tudása és díszítőkedve magas fokra fejlesztette és helyileg jellegzetessé tette készítésüket.

Az általános kapuállító szokás egy-egy vidéken, így a Székelyföldön is élő hagyomány maradt, különösen az egykori Udvarhely megyében, illetve Marosszékben. A Hargita vidékén pedig szokássá vált a középületek, intézmények kertudvari bejáratait kapukkal díszíteni.

Fafaragó népművészeti emlékeink között egész sor olyan mértani jellegűen díszített tárgy van, amelyeknek több-kevesebb hely jut a virágzerű elemeknek is. Ezeknek egy része nem egyéb, mint a virág szárára helyezett rozetta. Ezeket a rozettákat fokozatosan átváltotta a virágelem, amely a legkisebb használati tárgytól a székelykapuig megtalálható. A XVIII. századból megmaradt székely kapuk még mértani jellegű díszítéssel készültek. A mai kapuk festett virágdíszekkel tűnnek ki.

A székelykapunak három oszlopa, *zábéja* van. Ezek, valamint a felső zárógerenda: a *kontyja* fogják össze a galambdúcos, felül csúcsosan záródó, a tető alatt kötésekkal erősen rögzített kis- és nagykaput. Díszítésük adja az egyéni vonásokat. A szebb kapukon minden arra alkalmas felületet: a kötéseket, a kontyfát, de különösen a kiskapu fölötti négyyszög alakú táblát, a koronát, és a keretet dúsán kifaragják. Oszlopformák, kelyhek, égitestek, madarak is fölfedezhetők a díszítmények között, de leginkább növényi díszek, amelyek alkalmasak arra, hogy a kaput élő virágfűzérhez hasonlóan körülfogják. Piros, zöld, fehér és kék festést is alkalmaztak. Általános díszítőmotívumai: növényág és levél, fa (a csirázó élet, a termékenység jelképe); csomó, hurok, kigyó (a népi elképzelés szerint az egymást keresztező, egymásba fonódó figurákban titokzatos erő van, a kigyó szerencsehozó lény), a kör alakú díszek a nap kettős szerepével kapcsolatosak (a világot napot mint a kozmikus rend szimbólumát alkalmazták, és gyógyító erőt tulajdonítottak neki). Páros alakok: emberek, állatok, gyűrűk, körök stb. (az ősz-szülőpár és szerelem, a házasság jelképei). A Székelyföld csillagai, rozettái sok helyütt hétszögűek, a hetes szám bűvösnek hitt volta miatt. Nem hiányozhatott a felirat sem, amely az építés idejét és az építő nevét örököltette meg.

A Haszmann-fivérek nevével először a székelyföldi Zabolán találkozottam, ahol a református parókia faragott székelykapuja dicsérei kezük munkáját. De másutt is az ősi mesterség örököiként és folytatóiként emlegetik őket. A Haszmann család nál ez a nemes szenvedély örökségként szállt apáról fiúra. Az édesapa által alapított alsócsernátoni tájmúzeumot most fiai gondozzák, évszázados fák övezik, előtte gondosan ápolt kert, ahonnan kisebb-nagyobb székelykapukon keresztül vezet az út az állandóan gazdagodó falumúzeumhoz. A testvérek — József és Pál — mindenkit szívesen beavatnak a kapukészítés munkafolyamatába. Először a cserefarónköté téglalap alakúra faragják, ebből készül a három darab 30x20 centis oszlop, a *kapuláb*. Ugyanilyen méretű a *sapkafa*. Ezután elkészítik a *kapuzárnyakat*, a tetéjére a zindelyfedeles *galambdúcot*. A kiskapu fölötti részt nevezik *kaputükörnek*, ennek többféle változata lehet: lyukas vagy tömör, telefaragva motívumokkal. Amikor ezzel készen vannak,ogyorófaszennel rárajzolják a mintát mind a három lábra és a kaputükörre, amit aztán vésővel kivésőgetnek. A mintákat a régi kapukról veszik, saját képzeletükkel tovább ékesítve. Az ősi vonalvezetés az indás, de a motívumok tájanként változnak. Felső-Háromszéken monumentális kapukat készítenek (négy méteres kapulákkal), és egyetlen inda szalad fel végig. Az udvarhelyieknél több inda fut, egészen körbe a sapkafán is. Ezeket az indákat azután felöltöztetik liliummal, tulipánnal, búzavirággal, levelekkel. A feliratok hagyományosak: „Békét a bemenőnek, áldást a kimenőnek”, „Bort, búzát, békességet”, „Szíves vendéglátó e kapu gazdája, de a gonosz embert furkósbottal várja”. A sapkafán mindig feltűntetik, kié. Például: „Isten segedel-mével állította Nagy János és felesége Kis Borbála 1977-ben”. Egy-egy kapu kalákában készül harminc nap alatt, öt-hat ember munká rajta.

Csernáton faluban igen nagy hagyománya van a faragásnak, ezért inkább csak a motívumokra meg a rajzolásukra kell tanítani az embereket. A vésés már könnyebben megy. Haszmann József és Pál küldetésnek érzi átadni tudását. Mindenkit szívesen tanítanak meg a faragás fortélyaira. Örömkre szolgál, hogy mostanában már csak a tervezésben kell segíteniük, a faragást mindenki maga végzi. Az iskolában faragó szakkör működik, de a gyermekek akkor a legboldogabbak, ha fölkereshetik a Haszmann-műhelyt.

De jutott a csernátoni faragótestvérek munkájából Magyarországra is. Kezük munkáját dicsérei például a Pankotai Állami Gazdaság bejárata. A csodaszép székelykapu az agrármérnök igazgató, Geréby József kezdeményezésére és segítségével valósulhatott meg, aki maga is néprajzi gyűjtő és műkedvelő ffaragó. Geréby József a munkában is tevőlegesen részt vett, a tervezés teljesen a sajátja. A kapu formavilága: nap, hold és csillagok, életfa, bajelhárító sárkányos palmettás fríz, galamb-bűgös ornamentika kívül-belül. Tulipángombos kerítés tartozik hozzá, mögötte a gazdaság 35 éves fennállásának kopjafa-emlékoszlopa. A kiskapu felirata: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” (Tamási Áron).

A pílisszentléleki székely kapu (ifj. Dénes Gyula felvétele)

Píliszentlélek — e tündéri szépségű falucska — 1984 óta büszkélkedhet a társadalmi összefogással létrejött székelykapuval. A 370 lélekszámú, szlovák népességű település katolikus papja, dr. Szeifert Ferenc felhívására csatlakozott a kezdeményező Szentendrei Petőfi Sportkör tagjaihoz pénzzel, munkával, gépekkel, hogy a Pálos rend alapításának 700. évfordulójára kaput emeljen. Először ugyan kicsit távolról figyelték az eseményeket, de mikor látták, hogy mindenhol jönnek ide dolgozni, a plébános úr ugyanúgy csákányoz, talicskáz s a faragók kezében egész nap ott a kalapács és véső, átragadt rájuk a lelkesedés. Szívükbe zárták a székely faragókat (Haszmann tanítványok), szállással, étellel, itallal, barátsággal vették őket körül. A katolikus templom előtt felállított kapu alapjainak ásásánál Píliszentlélek régi falmaradványaira bukkantak.

A kapun két évszámot olvashatunk: 1287, a Pálos kolostor alapításának ideje, 1987 ennek 700. évfordulója. A két címer a Pálosoké és az Árpádoké. A falu felett levő Pálos kolostor romjainak és környékének rendbetételét is a Szentendrei Petőfi Sportkör vállalta, akik a természetjárás mellett a műemlékek megismertetését, védelmét, a honismereti munkát tűzték zászlójukra. A Pálosok, az egyetlen magyar eredetű szerzetesrend. II. József rendelete törölte el 1786-ban, csak a krakkói és a chestochowai kolostor élt tovább. Az újabb magyarországi telepítés Serédi Jusztinián hercegprimás érdeme: 1934-ben a Szent-Gellérthegyi sziklatemplom gondozását bízta rájuk. A magyar tudományos, irodalmi és közélet kiváló-ságai kerültek ki közülük (Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Ányos Pál).

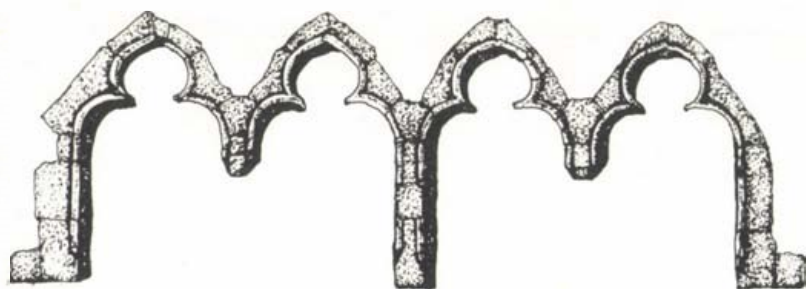
Magyarországon több helyen találkozhatunk ma már újonnan felállított székely kapukkal, mindegyik bemutatására nincs most lehetőség. Befejezésül egy számomra különösen emlékezetes avató ünnepségre emlékeznek. Nem tudok meghatódás nélkül gondolni a kiváló faragóra, s a legszerényebb emberre, akit ismertem, a nemrégiben elhunyt Adorján József-re. A közös érdeklődés és eszme kovácsolta szorossá barátságunkat. Amikor megismertem, barátaival, Harangozó Józseffel és a Görög testvérekkel, Sándorral és Imrével, már túl voltak a hőskoron. Akkoriban nem volt még olyan divat a népművészet mint ma, s az amatőr népművészek egymástól távol, magányosan dolgoztak — senki sem törődött velük. Adorján Jóska s a már említett barátok saját költségükön, vonaton, autóbusszon, autón járták az országot, hogy felfedezték, megkeressék s bátorítsák a népi kultúra őrizőit, ápolóit. Sokan nem is tudták, hogy közben az ő keze alól is egymás után kerülnek ki a szebbnél szebb, lélekkel teli, a székelyek világát értő szeretettel megörökítő munkák. Személy szerint is nagyon sokat köszönhetek neki. Olyan helyekre kerültem el a

A Pankotai Állami Gazdaság bejárata (Rózsa Gábor felvétele)

jóvoltából, ahová nélküle eszembe sem jutott volna elmenni — rengeteg embert ismertem meg általa. Mindannyiunk számára példa az a hősiesség, amivel elkészítette Kakasdon a székelykaput. Hónapokon keresztül — már nagybeteg — ingázott Budapest és Kakasd között, s nem sokkal halála előtt fejezte be a munkát. Gyönyörködve és megilletődve állta körül Kakasd apraja-nagyja az új kaput (lásd a hátsó borítón). Az idetelepedett bukovinai székelyeket emlékezteti ezután a távoli szülőföldre és emlékeje annak is, hogy a messziről jöttek jól beilleszkedtek az új környezetbe s a helybeli német ajkúakkal békés egyetértésben élnek, gyarapodnak.

Zika Klára

Gótikus részlet a budai Várból, Űri u. 38. (Hornyák László rajza)